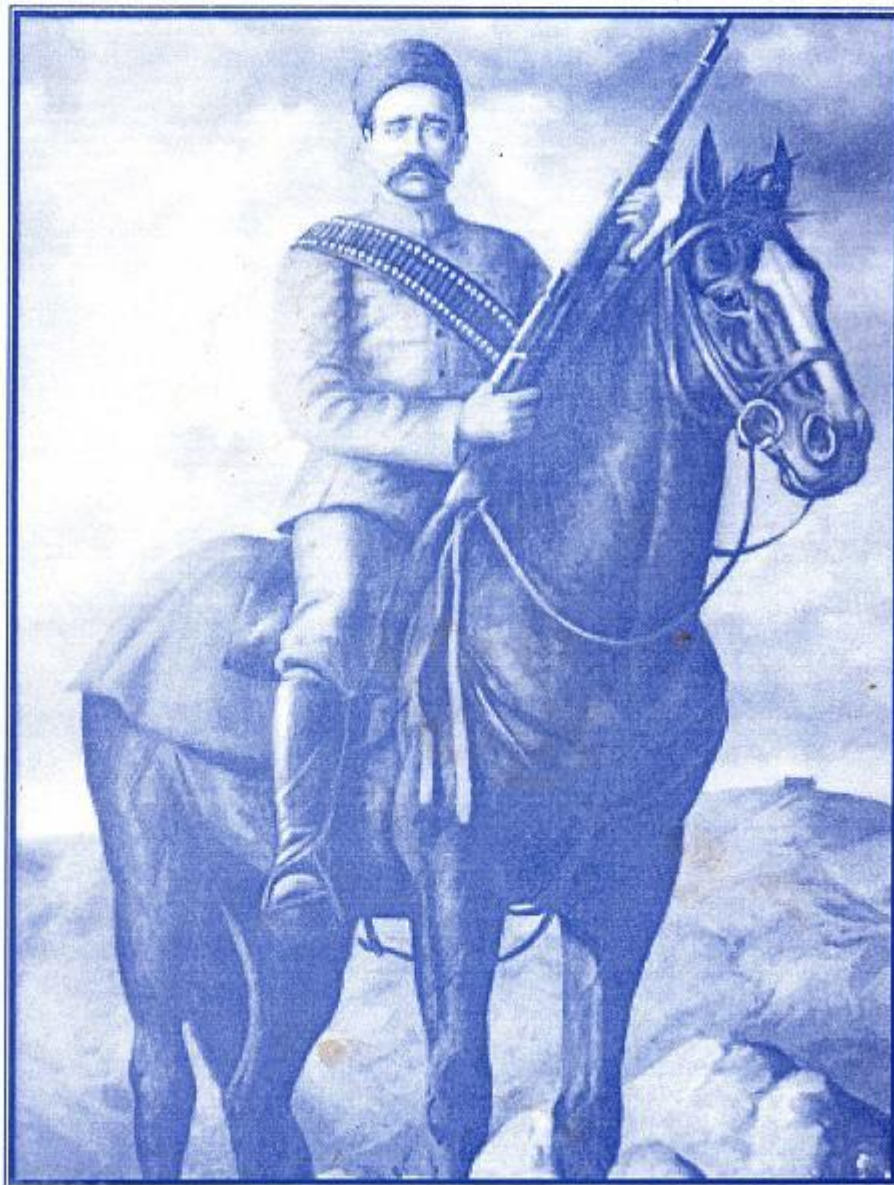

گوتئی آدریایجان

سیاسی-اجتماعی، علمی، ادبی-بدیعی باغیمسیر ایلیق درگی
مهر ۱۳۸۴

۲

مشروطه آناياساسي ايرانين دولت قورولوشوندا عمله گتيرديكي ده يشيكلر حاقيندا

مشروطه حرکاتينين باشلانغچينين اساس سببي نولکه نين اجتماعي- اقتصادي و سياسي- حقوقي دورومونون زاماتينن طلبلرينه هوج بير وجه ايله جواب و نر مه مه سيدي. استحصال قوه لرينين انکشاف انتمه مه سي اجتماعي مناسبتلرين ده ايره له يشينين قارشيسيني آلودی. انسان حقوقي لرینين نظره آينماماسي، اجتماعي عدالتين قورونماماسي و سائره بو کيمي عدالتميز ليکلرين اساس سببي دولت اداره انتمه قورماسينين گتيرچيليندن خبر وريردی.

نولکه نين آغیر اجتماعي- اقتصادي دورومونلارله ايشچي قوه سيني و ايشله ين بيني نولکه ني ترک انتمه په مجبور انديردي. روسيه ده ايشله مک اوچون 1858- ده ايران- روس سرحدينده 4852 نفر اتسانا پاسپورت وريلميشدي(1). اونلار عموميتله تقليسه، گنجه په، شوشا، باکي يا و زاقاقاز بياتين ديگر شهرلرينه ايشلمه په گتيرديلر. بو آخين 19- جي عصرين آخيرلاریندا داها گنیش وسعت آلميشدير. گوڤني آذربايجاندا و نولکه نين ديگر ماحالاريندا شمالي آذربايجاتا و زاقاقاز بياتين باشقا شهرلرينه گندلرين سايي 1891- ده 26855 نفر، 1900- جي ایلده 16627 نفر، 1903- ده 32866 نفر اولموشدور(2). بونلار رسمي فورمادولت قيدنيخينا آينتلاردي.

ايوانوفون وردبي معلوماتا گوره او تاپدان بو تايا گله نلرين سايي 200 ميندن آرتيق اولموشدور. بنله جوخلو ايشچي قوه سيني مهاجرتينه ا. کسروي ده" تاريخ مشروطيت" انلي کتابيندا قيد انتميشدير. مولکدارلارين، محترکلرين ياراتدوقلاري آغیر وضعیت نتيجسينده نولکه ده اجليق باش ورميشدي. قاندينلاردا کيشيلره برابر مبارزه آپايريديلار. بونا نمونه اولراق "زينب پاشا" قياميندان آد آپارماق اولار(3). قيد انتمک لازيمدير کي، 1903- جي ایلده تبريزده باش ورميش اجليق نتيجسينده شهر اهاليسينين 10% هلاک اولموشدور(4).

ظولمه قارشي آذربايجان و نولکه نين ديگر ايتلرینين ضياليلاري هر طرفلي مبارزه په قالميشلار. نولکه نين اقتصادي- سياسي دورومو و دولت اداره انتمه سيستمي ايله راضلاشمياتلار جمعيتده بير سيرا اصلاحاتلارين حياتا کنجيريلمه سيني طلب انديرديلر. ملي بورژوازيا نماينده لري ضياليلار، اروپادا تحصيل آلانلار، ليبرال مولکدارلار، مترقي و دمکرات انسانلار نولکه ده جدي صورته دولت قورولوشونون، اداره انتمه سيستمينين ديشيلمه سيني و پنلشمه سيني طرفداري ايديلر. تجدد و دمکراتيک فيکيرلرين پايلماسيندا، سيد جمال الدين اسدآبادي، ميرزا ملک خان، ميرزا عبدالرحيم طالبزاده، خيرالملك، ميرزا يوسف خان اعتصام الملك، حاجي زينل عابدین مراغه اي و باشقا ضياليلارين خدمتکاري اهميتکلي درجه ده تاتيرلي اولموشدور(5). تجدد طرفدارلاري، دمکرات مبارزلر هر چند نولکه ده دولتچيلگين فورما باخيميندان ده ديشيلمه سي طلبيني انره ليه سور مه سه له رده، دولت قورولوشونون مختلف فورمالاردا ديشيلمه سيني و يني لشمه سيني طرفداري کيمي چيخيش انديرديلر.

تهراندا عدالتخانا ناظر ليبيينين پارناماسيني طلب انديرديلر. مشروطه چيلرين تعضيقلاري نتيجه سينده مظفرالدين شاه قاجار جمهوريت قاشمسيندا قالاراق عدالت خانقا ناظر ليبيينين پارناماسينا امر و نريير. شاهين امرينده بنله يازيلميشدير: تعجيلي اولاراق بوتون ممالک محروسه ده عدالت خانالار برقرار اولسون(6). احمد کسروي يازيردي کي، عدالت خانقا ديلنده بوگونکو " عدليه" نظرده توتولور(7). مقصد اوندان عبارت ايدی کي، نولکه ده اجتماعي عدالتميزلين و انسان حقوقي لرینين پوزولماسينين قارشيسي آينسين. يلريم مستملکه واورتا عصيرلر شرانطينده مطلق شاهليق اصول- اداره سي جمعيتين انکشافنين قارشيسيني آلودی. اورتا عصيرلر مناسبتلرين حاکيم الدوغو بير دورده، نولکه نين اجتماعي- اقتصادي دورومو و صنايع باخيميندان استحصال مناسبتلرينين اولدوقجا ضعيف اولماسي مشروطه حرکاتينين نونونده گنده نلرين قارشيسيندا معين مانظر بارانيردي. اونلار قيد اولونان شرانطه اساسا دولت- حکومت سيستمينين فورما ديشيلمه سيني نظره آلمادان مبارزه و سياسي ايستکلريني، دولت قورولوشوندا معين اداره انتمه و اقتصادي اصلاحاتلار چترچيوسينده طلب انديرديلر. يني فيکير طرفدارلاري نوز ايستکلريني راديکال فورمادا انره لي آپارا بيلمديکلرينين معين سببلي و اريدي؛

- ميلي بورژوازين هر طرفلي انکشاف انتمه مه سي؛

- تجدد طرفدارلاري اچريسينده بعضي خانلارين و فنودالارين اولماسي؛

- تهران مشروطه حرکاتينين رهبرلرين اکثر حيصه سيني مسون جريخينا باغلي اولماسي و سائره.

بو کيمي عاميللر فورما و مضمون باخيميندان سياسي حاکميتين ديشيلمه سي و دمکراتيکين هر طرفلي انکشافينين قارشيسيني

آيردي.

مشروطه آبیاساسی

1906- جي ایلده ایراندا باش وره ن سیاسی حا دیتشه لرین اساس مغزی ماهیبت و مضمون اعتباری ایلده حکومت سیستمینین پتیشمسیندن عبارت ایدی. مشروطه حرکتینین اساس وظیفه سی محض یونو هدف گوتورموشدور. ایراندا پنی آبیاساتین قبولونا قدر مطلق شاهلیق اداره انتمه اوصولو حکم سوروردو. تاریخچیلرین آتاسی آدلان مشهور تاریخچی هرودوت یازیردی کی، تا قنیم ایلردن بری ایراندا هر زمان حکومت و دولت سیستمی بیر نفرین(شاهین) وارلیغیندا خلاصه لشیردی(8). مشروطه حرکتینین باشلاغی قاجار سلاله سینین اوللرینه گند یب چاتیردی. باشقا سوزله د نمک، نولکه ده آنا یاساتین قبولو و ملی شورا مجلسینین پارتاماسینین مبارزه تاریخی نوزون ایلردن بری دوام ادیردی. بویازینین مقصدی مشروطه حرکتینی تاریخی باخیمدان آتلیز انتمک دنیل. مقصد مشروطه حرکتینین زیروه سی اولان آبیاساتیا حقوقی باخیمدان نقت پتیرمکدیر. 1906- جي ایل اگوست اینین 5- ده مظفرالدین شاه آزادیخواهلا اردوسونون قارشیسیندا تسلیم اولوب مشروطیت فرماتینی اعلان ادیر. ملی مجلسین آبیاساسی و ایران دولتچیلیک تاریخینده اینک دفعه اولراق آبیاساتین مذکریه چیخاریلماسی « قتون» سوزونون اتوروشماسینین و رسمیشمه سینین تمل داشی ایدی.

19 اگوست 1906- جي ایلده مجلسی شورای میلینین طنطنه تلی صورتده آبییشی اولموشدور. آبیاساتین مذکره سی اگوست ایندا باشلاب نهایت تکابر اینین 31- ده ملی مجلس طرفیندن لایحه فورماسیندا حاضرلامیشدیر. شاه آبیاساتین لایحه سین یقول ادیب و تصدیق له یر. بنله لیکله ایراندا مشروطه رژیمین رسمی فورمادا اساسی قویونور. همین گون ایراندا مشروطیت دورونون باشلاغی «ملی» بایرام گونو کیمی قید اولنور.

آنا یاساتین مذکره سی عرفه سینده مجلس طرفیندن بیر سیرا نومنلی ایشلرده گورولموشدور: 1906

- جي ایل سپتامبر 9- دا «سنجگیلر» قتونو رسماً اعلان اولوموشدور

; ملی مجلس دولت مستقلینی قوریوب ساخلاماق نامینه روس انگلیس لرین بیرگه تکلیف اتکیدکری 400 مین لیره لیک یازمی(وامی) رد ادیر;

تکابر اینین 25- ده «مجلس» آلی روزنامه ایشق نوزو گورو ;

نویابر اینین 27- ده «ندای وطن»(وطن هارای) آلی گونده لیک اینک دفعه اولراق درج اولونور(9)

مشروطه انقلابین نتیجه سینده پارتمیش پارلمنت ایکی پالاتلی مجلسدن عبارت ایدی:

- مجلس شورای ملی ;

مجلس سنا;

مشروطه آنا یاساسی و اونون حقوقی ده به لر ی

1906 اگوست اینین 19 مشروطه چیلرین مجادله سی نتیجه سینده ایران دولتچیلیک تاریخینده اینک دفعه مجلس شورای ملینین رسمی صورتده آبییشی اولموشدور. مجلس اینک قتون وریجی اورگان اولراق بیریجی ایش گونونده ن آنا یاساتین مذکره سینده باشلایر. آبیاسا 6 حصه دن، 51 ماده دن و گنیش بیر علاقه دن عبارت ایدی. مشروطه آبیاساسی دونباتین دیگر دمکراتیک نولکلرینین آبیاساسی کیمی دمکراتیک پرنسیپلر یازلیب و ترتیب ادیلیمیشدیر. تجدد طرفدارلاری فرانسه لیلرله و انگلیسلرله گنیش علاقه لرینه باخمایاراق، ایران آبیاساسینین یازیلماسینده بئزیک تجرویسیندن استفاده اتمیشلر.

اینک دفعه ایدی کی، ایران نولکه سی اهالیسینین سیاسی- اجتماعی حقوقلارینین قورونماسینا یازلی صورتده تنظیمات ورلیردی. بیریجی دفعه ایدی کی، نولکه نین دیگر ایالتلریندن ده ضیالی و مبارز اساتلار نولکه نین داخلی و خارجی سیاستین معین لشمه سینده اشتراک انتمک حقوقونا مالک اولوردولار. بیریجی مجلس نماینده لری 162 نفردن عبارت ایدی و هر بیر نوره سی ایکی ایلیک ایدی(10).

نماینده لرین سس ورمه حقوقی حاقیندا، آنا یاساتین 7- جي ماده سینده یازیلدی کی، مذکره لر باشلاتان زمان نماینده لرین 2/3 و سس ورمه زاماتی مجلسده اشتراک اده ن نماینده لرین یاریدن چوخونون سسی قبول اولونور. اینک دفعه ایدی کی، نولکه ده مطبوعات، سوز و فیکیر آزادلیغینا یازلی فورمادا ضمانت ورلیردی. دمکراتیک ده برله ره حرمت علامتی اولراق مجلسین اجلاسلا ری آچیق صورتده کنجیریلیردی. بوتون اجلاسلاردا مخابرلرو دیگر تاماشاچیلار مجلسین داخلی نظامنامه سینده اساسا اشتراک اده بیلریدلر. اجلاسلا رین آچیق فورمادا کنجیریلیمسیندن مقصد اوندان عبارت ایدی کی، هیچ نه ملندن گیزلی قلماسین. مجلسده باش وره ن حادثه لری مخابرلر آزاد شکیلده قلمه آلماق و نوز قره ترینده درج انتمک حقوقونا مالیک ایدیلر.

آنا یاساتین 16- جي ماده سینده یازیلدی کی: نولته، سلطنته، ایله چه ده بوتون ناظیر لیکره عاید اولان مسئله لر بوتولولکله مجلس طرفیندن مذکره اولونوب، لازمی قرارلار و قاتولار وریلمه لیدیر. مجلس قتون وریجی اورگان اولراق نولکه نین داخلی سیاستینه نظارتدن علاقه، خارجی سیاسته و بین الخلق علاقه لره عاید اولان مناسبتلری، مقوله لری و مذکره لری بلاواسطه نوز نظارتی آتیندا ساخلایردی. باشقا سوزله قتون وریجی اورگان اداره ایجی اورگاتین فعالیتلرینی ایزله یب نظارت مسولیتینی نوز نوزه رینه گوتورموشدور. لازمی اولوقدا هر هاتمی بیر ناظیر ملت نماینده لرین قارشیسیندا ایضاحات ورمه لی، اگر قتون پوزونومونا یول وریلیمشه مجلس شاه طرفیندن همین ناظیرین نوز ایشینده ن کنترلاماسینی طلب ادیردی. نیری گلیدکده همین ناظیر محکمه یه ده جلب اولونا بیلریدی.

انسان حقوقلارینین قورونماسینا گلیدکده وطنداشلارین حقوقلاری هر طرفلی قورونوردی. آبیاساتین 32- جي ماده سینده یازیلدی کی: وطنداشلار بوتون سلحه لرده شکایتلرینی یازلی فورمادا مجلسین دفتر خاتاسینا تقدیم اده بیلرلر. اوللارین شکایتلری مطلق جوابلادیرالاجقیدیر. برلی حاکمیت اوگتالارینین پارتاماسی و همین اورگانلارین ایشلرینه نظارت نولکه ده تک باشینا اداره انتمه سیستمین قارشیسینی آیردی. وطنداشلارین آزادلیغین قوریوجوسو کیمی چیخش اده ن مجلس قتون وریجی اورگان اولراق حقوقی باخیمیدان نورماتیو اکتلاری ترتیب ادیب و قتونلاری تصدیقیردی.

سنا مجلسی

سنا مجلسی 60 نفر نماینده دن عبارت ایدی. سنا مجلسین اجلاساری ملی شورا مجلسین اجلاساریندان سونرا کنجیلیدی. مشروطیت آنااساسینین 44- جی ماده سینده یازیلیدی کی: سنا مجلسین نظامنامه سی ملی مجلس طرفیندن ترتیب ادیب و مذاکره اولونمایدیر. بو مجلسه سنجیلن نماینده لر، نولکه نین تاتیمیش ضیالیاریندان اولمایدیرلار. اوللاردان 30 نفری شاه طرفیندن، 15 نفری تهراندان، قالان 15 نفری ایسه دیگر ایالت و ولایتلردن سنجیلمی ایدی. سنا مجلسی و یا ناظرلر طرفیندن گورون ایشلر، ایره لیه سورون فیکرلر مطلق مجلسی شورای ملی طرفیندن رسمی فورمادا مذاکره اولونوب شورا مجلسین مطلق سینی قازاندیدان سونرا اجرا اولونور.

ملی شورا مجلسین مختار حقوقو وار ایدی کی، سنا مجلسین ملاحظه لرینی رد و یا قبول اتسین. آما بودا نظره آلمی ایدی کی، سنا مجلسی هر زمان شاهین طرفداری کیمی چیخیش ایدیدی. مشروطه آنااساسینین 47- جی ماده سینده یازیلیدی کی: اگر سنا مجلسی تشکیل تاپماتسا، ملی مجلسه مذاکره اولونان موضوعلر نهایت شاهین رضیلمی آندیدان سونرا اجرا اولونا بیلریدی. (11)

شاه هر هیکی مجلسی و یا لایم گلدیکده هر بیرینی آیری- آیریله نوازه بیلریدی. دمکراتیک حقوقلر باخمیندان مشروطه آنااساسینین چاتیشمایان جهتیندن بیریمی محض هن 48- جی ماده ایدی. مشروطه حرکتینن زیروه سی اولان آنا یسائین دمکراتیک اساس حصه اوندان عبارت ایدی کی، نولکه نی مرکز شلمیش اداره انتمه قورولوشوندان مرکز شلدیریلمه میش دولت قورولوشو فورماسینا چنورسین. برلی حاکمیت اورگاتلارینن یارانماسی هن اداره انتمه اوصولونون اساسینی تشکیل ایدیدی. آنااساتین علاوه سینین (متممین) 29- جی ماده سینده یازیلیدی کی: مملک محروسه نین ترکیبینه یارانمیش ایالتلرین و ولایتلرین منفعتلرینی هن منطقه لرین ایالت و ولایت انجمنلری طرفیندن قاتون فورماسیندا نوز عکسینی تاپمایدیر. (12)

مشروطه حرکتینن زیروه سی اولان آنااساسینین دمکراتیک نوزه لیه هن ایالت و ولایت انجمنلری تشکیل ایدیدی. مشروطه فرماتی اساسیندا نولکین اراضی- اداره انتمه قورولوشو آشاغیداکي ایالتلر و ولایتلردن عبارت ایدی: ایالتلر: 1- آذربایجان؛ 2- خلیج عجم؛ 3- خراسان و سیستان؛ 4- کرمان و بلوچستان.

ولایتلر: گیلان؛ مازندران؛ کردستان؛ لرستان؛ خوزستان؛ عراق عجم؛ استر آباد؛ زنجان؛ کرمانشاهان؛ همدان؛ اصفهان؛ یزد و دارالخلافه تهران.

آنااساتین علاوه حصه سینین 2- جی ماده سینده ایالت و ولایت انجمنلرینن ایضاحاتی بنله وریمیشدیر. ایالت- نولکه نین معین بیر حصه سی دیر. ایالتلرین مرکزی حکومتلری واردیرو هن حکومتین حاکمی والی ادالیر. ولایت- نولکین معین بیر حصه سی دیر. معین شهرلر و اوللارین اطرافینداکی قصبه لره شامیلیر. هن شهرلرین حاکملری واردیر. ولایت ممکوندور کی نظره توتولان ایالتین و یا نولکه پاتختینن نظرتی آلتیدا اولسون. ایالت و ولایت انجمنلری نولکه دولتچلیک تاریخینده ایلک دفعه ایدی کی، برلی حاکمیت اورگاتلارینن اساسینی یارانیدی. انجمنلرین اساس مفسدی نوزونو انره انتمه دن عبارت ایدی. دنمک اولار کی، انجمنلر هر بیر ایلتده هن ایالتین پارلامنت رولونو اوینایدی. آردیچیلوقلا قید اولونمایدیر کی، مشروطه حرکتینن نوزه ینی تشکیل اده ن انجمنلر مجلسین آذربایجاندا اولان نماینده لرین تکلیفی و تاکیدی ایله حیثا کنجیریلیمیشدی. استبداد طرفدارلاری آچیقاسینا انجمنلرین علیهینه چیخیش ایدیدیر. نهایت کی تبریز انجمنی تهرانا تلگرام گوندریب و آذربایجان نمایندلرینن ایسته یر کی: اگر تهران انجمن قاتونون علیهینه چیخیرما سیزلر تبریزه قایدین، بیز نوزوموز اونو اجرا اده ریک. بنله جدی اولتیماتوم دان سونرا مجلس آذربایجان نمایندلرینن دمکراتیک طلبلرینی قاتون فورماسیندا آنااسایا علاوه اولراق آرتیریر. تهران مشروطه حرکتی ایله تبریز مشروطه حرکتینن ماهیت اعتباری ایله اساس فرقی ایله بوئندان عبارت ایدی.

چتسینز مشروطه حرکتینی جلالدیران آذربایجانین ایره لیه سورنویو ایالت و ولایت انجمنلری (برلی حاکمیت اورگاتلاری) اولموشدور. مرکز شلدیریلمه میش دولت قورولوشو فورماسینین اساسینی دا هن انجمنلر تشکیل ایدیدی. بیر سوزله، 1906- جی ایل مشروطه حرکتینن اساس محصولو آشاغیداکیلاردان عبارت ایدی:

- ایران نولکه سینی مطلق پادشاهلیق حکومت سیستمیندن آنااسایی سلطنت اداره انتمه سیستمینه کنجه سی؛
- برلی حاکمیت اورگاتلارینن یارانماسی؛
- آنااسا قاتونلاری اساسیندا قانونریجی، اجرا ادیجی و محکمه اورگاتلارینن آریجا فعالیت گوسترمه لری؛
- وطنداشلارین قاتون قارشیسیندا برابر حقوقلو اولمالاری؛
- عدالت خاتالارین یارانماسی؛
- مطبوعات، سوز و فیکر آزانیلیغینا تامیناتین وریمه سی و سائره ...

بوخاریدا سادالانتار مشروطه حرکتینن ایرادا دولت و حقوق سیستمینده عمله گتیردیکلری اساس ده پیشلیکلرده دیرقید اندیمیز نالیتلری نظره آماقلا پناشی، تسفله ورغولایک کی، مشروطه انقلابی اده اتمیش اوغورلاری قورویوب ساخالایا بیلمه میشدیر. استبداد نوز حاکمیت منفعتلرینی اادن ورکم استمیریدی. اودور کی، ارتجاع داخلی و خارجی قوه لردن هر طرفلی استفاده ادیب مشروطه حرکتینن دمکراتیک ده برلرینن علیهینه متشکل فورمادا مبارزه آپاریدی. مشروطه حرکتینن دمکراتیک استکلرینن اوغورلا سونا چتاماسینین و محکمتمه سینین معین داخلی و خارجی سببلی ایله پناشی سوبیکتیو و اوبیکتیو عئلری ده واریدی.

او جمله دن:

مشروطه حرکتینن طلبلرینده دولت قورولوشو فورماسینین دیشلیکی ایله پناشی دولت فورماسینین دیشلیمه سینین ایره لیه سورولمه مه سی؛

تهراندا و تبریزده باش وره ن مشروطه حرکتینن اساس دمکراتیک ماهیتینن فرقی اولماسی؛

تهران مشروطه حرکتینن داخلینده محافظه کار قوه لرین موجود لوغو؛

خاریجی دولترین، او جمله دن روس و انگلیس لرین خیانتلری و تجاوزلری...

بو کیمی عملیلر مشروطه حرکتینن تام غلبه چالماماسینین اساس سببلریندن سا بلا بیلر. آما بوتون بونلارا باخمایراق قطعیتله

